

Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'sinin Bir *Parrhesia* Örneği Olarak Değerlendirilmesi

Onur Yıldırım | ORCID: 0000-0003-3946-338X | onur20082008@hotmail.com

Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü, Kırıkkale, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/01zhwwf82>

Öz

Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'si, İslam siyasal-edebi literatürü bağlamında siyasetname türünün ilk özgün örneklerinden birisini teşkil etmektedir. *Siyasetname* türünün karakteristik özelliklerini taşıyan *Siyasetname* genel yapısı itibarıyla devlet yönetimiyle ilgili bir eserdir. Batı dillerinde hükümdar aynaları olarak bilinen siyasetname türünün merkezi siyasal aktörü hükümdardır. Bu bakımdan *Siyasetname* hükümdara devletin yönetimiyle ilgili öğüt verme amacıyla olan bir metindir. Ancak *Siyasetname*'nin tarihsel-siyasal bağlamı, eserin yazarının siyasal-kamusal misyon ve gücü dikkate alındığında, bu eser sadece hükümdara öğüt verme suretiyle devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği ya da “olması gereken”in ne olduğu üzerinden bir anlatı sunmaz. Aksine *Siyasetname*, “olan”ı müşahade etme suretiyle mevcut siyasal-kamusal işleyişe karşı eleştirel bir perspektif ortaya koyar. Başka bir deyişle *Siyasetname*, “olan”ın eleştirisinden “olması gereken”e yönelik reform programı ya da bir yol haritası sunmasına rağmen, bu eserin odak noktasını “olan”ın tüm açıklığıyla değerlendirilmesi oluşturur. Bu çalışma bağlamında *Siyasetname*'nin “olan”a karşı eleştirel söyleminde hakikati dile getirme çabası içerisinde olduğuna yönelik yarattığı izlenim, bu eserin *parrhesia* kelimesinin kılavuzluğunda okunulması ve değerlendirilmesine neden olmuştur. Fransız filozof Foucault tarafından “sözel ilişki etiği” olarak tanımlanan *parrhesia*'nın kelime anlamı “her şeyi söylemek”tir. Bu kelime anlamını muğlak bulan Foucault, pratik siyasetteki görev ve rolü nedeniyle *parrhesia*'nın açık sözlülük, tehlike, ödev ve eleştiri kelimelerini içerisinde barındırdığını ifade eder. Aslında ona göre *parrhesia*, yukarıda zikredilen kelimeleri bünyesinde taşıma suretiyle hakikati söyleme sanatı anlamına gelir. Bu çalışma, Foucault'nun çözümlemesine dayanan *parrhesia* kelimesinin kılavuzluğunda *Siyasetname*'yi kendi tarihsel-siyasal bağlamı içerisinde değerlendirmeyi yöntem olarak belirlemektedir. Çalışmanın konusu, *parrhesia* kelimesinin kılavuzluğunda *Siyasetname*'nin eleştirel söylemini ortaya çıkarmaktır. Çalışmanın amacı, hükümdara devlet yönetimiyle ilgili öğüt verme amacıyla kaleme alındığı ifade edilen siyasetname türünün özgün örneklerinden birisi olan *Siyasetname*'nin bir *parrhesia* metni olarak değerlendirilmesi gerektiği ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler

Selçuklular, Nizamülmülk, Foucault, Siyasetname, Parrhesia

Atıf Bilgisi

Yıldırım, Onur. "Nizamülmülk'ün Siyasetname'sinin Bir Parrhesia Örneği Olarak Değerlendirilmesi". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 20 (Haziran 2024), 59-80.

<https://doi.org/10.23897/usad.1424335>

Geliş Tarihi	24.01.2024
Kabul Tarihi	29.04.2024
Yayın Tarihi	28.06.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	usad@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

An Evaluation of Nizam al-Mulk's *Siyāsat-nāma* as an Example of Parrhesia

Onur Yıldırım | ORCID: 0000-0003-3946-338X | onur20082008@hotmail.com

Kırıkkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Sciences and Public Administration, Kırıkkale, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/01zhwwf82>

Abstract

Nizam al-Mulk's *Siyāsat-nāma* constitutes one of the first original examples of the mirrors for princes genre in the context of Islamic political-literary literature. *Siyāsat-nāma*, which has the characteristic features of the mirrors for princes genre, is a work related to state administration in its general structure. The central political actor of the type of politics known as mirrors for princes in Western languages is the ruler. In this respect, *Siyāsat-nāma* is a text that aims to give advice to the ruler about the administration of the state. However, considering the historical-political context of *Siyāsat-nāma* and the political-public mission and power of the author of the work, this work does not merely present a narrative on how the state administration should be or what "should be" by simply giving advice to the ruler. More importantly, it establishes a critical perspective on the current political-public functioning by observing and stating "what is". In other words, although *Siyāsat-nāma* offers a reform program or a road map from the criticism of "what is" to "what should be" the focus of this work is the clear evaluation of "what is". In the context of this study, the impression gathered from the *Siyāsat-nāma* -as it aims to express the truth in its critical discourse against "what is"- has prompted us that this work could be read and evaluated as an example of parrhesia. The literal meaning of parrhesia, defined by the French philosopher Foucault as "the ethics of verbal relations", is "to say everything". Finding the meaning of this word ambiguous, Foucault states that parrhesia contains the words frankness, danger, duty and criticism due to its duty and role in practical politics. In fact, according to him, parrhesia means the art of telling the truth by incorporating the words mentioned above. This study determines the method of evaluating *Siyāsat-nāma* within its historical-political context, guided by the word parrhesia based on Foucault's analysis. The subject of the study is to demonstrate the critical discourse of *Siyāsat-nāma* under the guidance of the word parrhesia. The aim of the study is to reveal that *Siyāsat-nāma*, which is one of the original examples of the mirrors for princes genre, which is said to have been written to give advice to the ruler about state administration, should be also considered as a parrhesia text.

Keywords

Seljuks, Nizam al-Mulk, Foucault, Siyāsat-nāma, Parrhesia

Citation

Yıldırım, Onur. "An Evaluation of Nizam al-Mulk's Siyāsat-nāma as an Example of Parrhesia". *Journal of Seljuk Studies* 20 (June 2024), 59-80.

<https://doi.org/10.23897/usad.1424335>

Date of Submission	24.01.2024
Date of Acceptance	29.04.2024
Date of Publication	28.06.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External

Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	usad@selcuk.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Siyasetname, siyasal iktidarın merkezi aktörü olarak kabul edilen hükümdar ya da diğer devlet görevlilerine devlet yönetimiyle ilgili öğüt verme amacı güden siyasal-edebi bir türdür. “Olması gereken”in yanında “olan”a da dikkat çeken, bu bakımdan hem ideal olanı hem de mevcut siyasal koşulları göz önünde bulunduran siyasetname türü, güçlü bir iktidar, dengeli bir toplumsal yapı ve müreffeh bir memleket için öncelikle hükümdar ya da hükümdar adayı olmak üzere siyasal iktidarın tüm paydaşlarının neleri yapmaları ve nelerden kaçınmaları gerektiğini ortaya koyma amacındadır. Siyasetname türü, neleri yapma ve nelerden kaçınma bağlamında iyiliğin emredilmesi ve kötülükten sakınılması gerektiğini ortaya koyma girişimi olduğu için bu tür kapsamında öğüt ve ahlak ortak ilgi odağını oluşturur. Ne var ki siyasetname türündeki eserlerin, devlet görevlilerinin neleri yapması ve nelerden kaçınması gerektiğini ifade ederken kullandığı dil, söylem veya üslup emredici olmaktan ziyade nasihat niteliği taşır. Bu yüzden siyasal literatürde siyasetname türü nasihatname olarak da adlandırılır (Bağdatlı, 2018, s. 31).

Nasihat metni olarak kabul edilen siyasetname türünün, içerik ve kurgusundaki nasihat verme kaygısına rağmen bu kaygıyı mümkün olduğunca yumuşak, yani metni siyasal eleştiri biçimine büründürmeden aktarma amacında olduğu iddia edilmektedir (Köse, 2013, s. 20). Siyasetname türünde siyasal eleştirinin son derece cılız bir şekilde hissedilmesinin iki temel nedeni bulunur. İlki, siyasetname türü, siyaset ve ahlak arasında ontolojik bir ilişki (birinin diğerine varoluşsal anlamda bağlı olduğu) tesis eden Aristotelesçi ilkeyi takip etmesine, ahlaki öğretiler aracılığıyla devlet yönetimini “olması gereken”e dönüştürmeye çalışmasına rağmen, “olan”ı yani siyasal iktidarın gücünü dikkate alan metinlerdir (Türk, 2012, s. 24-5). Başka bir deyişle siyasetnamelerde, hükümdar ve devlet görevlilerine verilen nasihatlerin ya da ahlaki öğütlerin siyasal bağlayıcılığı söz konusu değildir. Bu nedenle siyasetname türündeki eserlerin “olması gereken”den uzaklaşan siyasal iktidara yönelik eleştirel bir yaklaşım geliştirme niyetinde olmadıkları, bu tür bir niyetleri olsa dahi, eleştirilerini son derece sınırlı gerçekleştirdikleri görülmektedir. İkincisi, Ortaçağ İslam siyasal düşüncesine kaynaklık eden ilmi alanlardan birisi olan siyasetname türünün yazarları, genel olarak ya devletin yönetim kademesinden ya da yönetime yakın çevrelerden kişilerdir. İslam siyasal-edebi literatürü bakımında siyasetname türünün ilk özgün örneği olarak kabul edilen *Ahdü Mervân*'ın yazarı Abdülhamid el-Katib (?-750), Emevi bürokrasisinde çeşitli görevlerde bulunan bir devlet görevlisidir. Siyasetname türünün siyasal-edebi bir tür olarak yaygınlık kazanmaya başladığı Abbasiler döneminde yaşayan siyasetname yazarı Mâverdî'nin (972-1058) ise Abbasi halifeleri Kadir Billah ve Kâim Biemrillah dönemlerinde halifelere olan şahsi yakınlığından dolayı elçilik görevini yerine getirdiği bilinmektedir. Bağdat Nizamiye medresesinin bir dönem baş müderrisi olan başka bir siyasetname yazarı olan Gazâlî'nin (1058-1111) Selçuklular ile yakın ilişki içerisinde olduğu tarihsel bir olgudur. Siyasetname yazarlarının, siyasal iktidarla aralarında oluşturdukları bu tür bir ilişki nedeniyle onların kaleme aldıkları siyasetname türündeki eserlerin konu, amaç ve içeriğini siyasal iktidar açısından siyasal-hukuksal bağlamda emredici ve bağlayıcı özelliği olmayan öğütler

oluşturur.

Ne var ki iktidar bloğu içerisinde yer almasına, hatta O. Safi ve N. Yavari gibi araştırmacılar tarafından devlet yönetiminin gerçek sahibi olarak kabul edilmesine rağmen, Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'si dayanakları sağlam olan siyasal eleştiriler içermesi nedeniyle türün diğer örneklerinden ayrılır. *Siyasetname*'yi, siyasetname türünün diğer örneklerinden ayıran bir dizi özellik bulunmaktadır. İlk olarak *Siyasetname*, ideal bir hükümdar tasviri sunmak suretiyle mevcut hükümdarın bu tasvire ulaşması gerektiğini yer yer anlatma ihtiyacı duymasına rağmen, bu eser “olan”ı “olması gereken”e önceleyen bir metindir. Kendi çağının tanığı olan Nizamülmülk'ün çağına olan bu tanıklığını *Siyasetname* aracılığıyla metnin okurlarına aktardığı ifade edilmelidir. Bu bakımdan Nizamülmülk vakianın kendisiyle ilgilenerek, hikâye ve semboller üzerinden hükümdara yol göstermeye çalışır. Nizamülmülk, “olması gereken”in ne olması gerektiğinden ziyade “olan”ın neden olan olduğunu eleştirel bir şekilde ele alır. O, “olan”a ilişkin eleştirisini, hikâye, sembol, tarihsel anekdot ve örneklerin ışığında takdim etmesine rağmen *Siyasetname*'nin tarihsel-siyasal bağlamı dikkate alındığında eleştirilerin muhatabının dönemin hükümdarı ve devlet yöneticileri olduğu iddia edilebilir. İkinci olarak *Siyasetname*'nin eleştirel söyleminin en önemli nedenlerinden birisi Nizamülmülk'ün şahsından kaynaklanmaktadır. Zira Nizamülmülk, devlet yönetimi ve siyasal-kamusal konularda hükümdardan farklı düşündüğü hususları, risk alma pahasına olsa dahi dile getirmekten çekinmemektedir. Bir bakıma Nizamülmülk, yıllarca devlete hizmet etmenin verdiği gurur ve özgüvenle “olan”ı ifşa eder.

Bu çalışmanın konusunu, Michel Foucault mührü taşıyan *parrhesia* kelimesinden hareketle siyasal eleştiri metni olarak Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'si oluşturmaktadır. Çünkü Platon'un “kutsal yalan” spekülasyonundan bu yana pratik siyasette yalan ve devlet adamı arasında kopmaz bir bağ kurulur (Platon, 2019, s. 111). Geniş halk kitleleri nezdinde devlet adamının siyasal söyleminin ya da siyaset yapma tarzının yalan üzerinden şekillendiği yönünde bir tür “şehir efsanesi” mevcuttur. Bu yüzden devlet adamları tarafından kaleme alınan eserlerin ileri sürdüğü öneri ve tekliflere ya da dile getirdiği soru ve konulara yönelik ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğine ilişkin yaygın bir inanış bulunmaktadır. Ne var ki teorik ya da pratik olması fark etmeksizin bir “kutsal yalan” olarak siyasal yalanın karşısına siyasal hakikatin çıkması kaçınılmazdır. Her ne kadar siyasal hakikatin bir kelime (*parrhesia*) ve kavram setiyle siyasal literatürde yer alması için modern zamanları beklemek gerekmiş olsa dahi Foucault'un ifade ettiği tarzda etimolojisi, konusu ve içeriği dikkate alındığında *parrhesia*'nın en az “kutsal yalan” kadar eski olduğu söylenebilir. Bu çalışma, siyasetname türünün öncü örneklerinden birisi olan *Siyasetname*'yi metin ve anlam arasındaki ilişkiyi kavramaya yönelik bir yöntem olan yapısöküm yöntemi kılavuzluğunda ele almaktadır. Çalışmanın amacı, *Siyasetname*'nin devlet yönetimi ve kamusal-siyasal konulara yönelik eleştirilerinden hareketle bir siyasetname eserinin ne ölçüde bir *parrhesia* metnine benzeyebileceğini ya da dönüşebileceğini ortaya koymaktır.

Parrhesia: Kavramsal-Teorik Çerçeve

Parrhesia, etimolojik olarak Yunanca pan (her şey) ve rhema (söylenen) kelimelerinin birleşiminden oluşan bir tamlamadır. Etimolojisi itibariyle *parrhesia*, “her şeyi söyleme” anlamına gelir (Foucault, 2019, s. 10). Foucault, *parrhesia*’nın etimolojik bakımından “her şeyi söyleme” anlamına gelmesine rağmen, bu kelimenin anlam bakımından bir dizi değeri içerdiğini ifade eder. Ona göre *parrhesia*’nın özünü oluşturan anlam setleri dürüstlük, özgürlük ve açıklıktır. *Parrhesia*, söylenecek olanın söylenmek istenilen şekilde, söylenmek istenilen zamanda ve söylenmesinin zorunlu olduğuna inanılan biçimde söylenmesini içerir (Foucault, 2015, s. 312).

Foucault, *parrhesia* kelimesinin Batı dillerine özgür konuşma (*libertas*) şeklinde tercüme edildiğini, ancak kelimenin daha doğru bir tercümesinin (özgür konuşmayı da içeren bir şekilde) hakikati söyleme olduğunu ifade eder. Söyleme zorunluluğu olduğu için düşünüleni söylemeyi gerekli kılan *parrhesia*, aslında konuşan her öznen talep edilen ahlaki ve teknik özellikleri içerir (Foucault, 2015, s. 308). Bu bağlamda Foucault, *parrhesia* kullanan kişi anlamına gelen *parrhesiastes*’in aklında ve kalbinde olan her şeyi söyleyen kişi olduğunu belirtir. Bunun için *parrhesiastes*’in düşündüklerini kendisini dinleyenlere en dolaysız biçimde aktarması gerekir. Bu bakımdan Foucault, *parrhesia*’nın felsefi söylemin zorunlu biçimi olduğunu ifade eder. *Parrhesia*’nın ahlaki tutum (*éthos*) ve teknik usul (*tekhne*) içerdiğini belirten Foucault, bu kelimenin karşıtlarından hareketle negatif bir analizini sunar. Ona göre *parrhesia*’nın ahlaki ve teknik bakımdan iki karşıtı bulunmaktadır. *Parrhesia*’nın ahlaki karşıtı birinin hoşuna gitme ve takdirini kazanmak için ona iyi davranma anlamına gelen yaltaklanma; teknik karşıtı ise ikna etme sanatı olarak tanımlanan retoriktir. Foucault, yaltaklanmanın *parrhesia*’nın düşmanı olduğunu, dolayısıyla *parrhesia*’nın onu savması ve ondan kurtulması gerektiğini ifade eder. Foucault’ya göre *parrhesia*’nın retorikle ilişkisi yaltaklanmayla ilişkisine göre çok daha karmaşıktır. *Parrhesia*’nın retorikten hem faydalanması hem de ona karşı özgürleşmesi gerekir. Çünkü Foucault için retorik, bir yandan *parrhesia*’nın karşıtı iken, diğer yandan onun teknik ortağıdır. Taktik olarak iyi tanımlanmış sınırlar içerisinde *parrhesia*, gerekli olduğu yerde retorikten faydalanabilir. Ancak *parrhesia*’nın retorikten faydalanması kendisini retoriğin kurallarına tabi kılmasına dönüşmemelidir. Çünkü retoriğin ahlaki temelini yaltaklanma oluşturur. Retorik ve yaltaklanma arasındaki yakın ilişkiden ötürü *parrhesia*’nın ahlaki temelini yaltaklık olmayan retorik ya da Foucault’un deyişle “retorik olmayan retorik” olması gerekir (Foucault, 2015, s. 313).

Foucault, Antik Yunan bağlamında *parrhesia*’nın üç farklı tür içerisinde ortaya çıktığını ifade eder. Demokratik *parrhesia* adını verdiği ilk tür, Atina demokrasisinde ortaya çıkar. Atina demokrasinin asli özelliği olan demokratik *parrhesia* hem iyi vatandaşa özgü ahlaki ve kişisel bir tutum hem de demokrasi için bir rehber niteliğindedir. Atina demokrasisinde kamusal nitelikli konuşmanın koşulu olarak kabul edilen *parrhesia agora*’da (halk meydanı) vatandaşlar arasında kullanılır. *Parrhesia*’nın ikinci türü olan monarşist *parrhesia*, Helenistik dönem içerisinde Helenik monarşilerin yükselmesiyle ortaya çıkar. Atina demokrasisinden farklı bir siyasal bağlamda ortaya çıkan monarşist *parrhesia*’nın hem

kamusal-siyasal mekânı hem de siyasal anlamı demokratik *parrhesia*'dan farklıdır. Kamusal-siyasal mekânı hükümdarın sarayı olan monarşist *parrhesia*, hükümdar ve danışmanları ya da maiyetindekiler arasındaki ilişkide kullanır. Foucault, hükümdarın bir *parrhesiastes* olmadığını, ancak kamusal misyonu hükümdara karar süreçlerinde yardımcı olmak ve hükümdarın adil bir yönetici olmasını sağlamak olan danışmanın *parrhesiastes* olduğunu ifade eder. *Parrhesia*'nın üçüncü türü olan felsefi *parrhesia*, *parrhesia*'yı bir yaşama sanatı olarak kabul eder. Felsefi *parrhesia* türünde *parrhesia*'yı kullanan özne filozoftur (Foucault, 2019, s. 19-21).

Bir *parrhesia* denemesi olarak *Siyasetname*'yi yazıldığı dönemin tarihsel-siyasal bağlamın içerisinde söylem analizi yöntemiyle değerlendirme amacıyla olan bu çalışma, hükümdara danışman ve en üst düzey devlet görevlisi olan Nizamülmülk'ün konumundan hareketle *Siyasetname*'nin monarşist *parrhesia* türü kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Her ne kadar Foucault için *parrhesia* “sözel ilişki etiği” olarak sözel söylem ve konuşma kategorisi içerisinde değerlendirilse dahi, bu çalışma *Siyasetname*'yi kamusal-siyasal nitelikli bir konuşmanın yazılı söylem ve yazı kalıbına dökülmüş hali olarak monarşist *parrhesia* türü içerisinde değerlendirmektedir.

***Siyasetname*'nin Tarihsel-Siyasal Bağlamı**

Siyasetname'nin tarihsel-siyasal bağlamını Nizamülmülk'ün siyasal-kamusal misyonundan bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bu bakımdan ilk olarak bir vezir olarak Nizamülmülk'ün kamusal-siyasal rol ve misyonunu incelemek gerekir. İkinci olarak *Siyasetname*'deki kelime ve kavram öbeklerinin, tarihsel anekdot ve örneklerin, hadis ve ayetler başta olmak üzere dinsel metinlerin arkasına gizlenen kamusal-siyasal mühür taşıyan saray ilişkilerini dikkate almak gerekir. Çünkü *Siyasetname*'nin tarihsel-siyasal bağlamını ortaya koyabilmek için *Siyasetname*'nin satır aralarında yerleştiren saray ilişkilerini keşfetmek gerekmektedir. Bu bağlamda Nizamülmülk'ün Melikşah, Terken Hatun ve (Nizamülmülk'ün Selçuklu bürokrasisindeki en önemli rakibi) Tâcülümülk ile ilgili görüş, yorum ve eleştirilerini hesaba katmak kaçınılmazdır. Üçüncü olarak Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'yi kaleme alma gerekçesine odaklanmak gerekmektedir.

İslam'ın erken dönemlerinden itibaren vezirlik kurumunun önemli idari fonksiyonları yerine getirdiği bilinmektedir. İslam siyasal tarihinde kültürel iktidarın önemine dikkat çeken Bilkan'a göre vezirlik kurumu, devlet yönetiminde sadece idari fonksiyonları yerine getiren bir kurum değil aynı zamanda devletin aklını oluşturan bir kurumdur (Bilkan, 2023, s. 22). Bu bakımdan Abbasi halifeleri Mehdi ve Harun Reşid dönemlerinde görev yapan Bermekî ailesine mensup vezirler, idari fonksiyonların yanında, hilafetin dinsel, siyasal ve kültürel programının belirlenmesi noktasında belli bir dereceye kadar etkili olmuşlardır. Ancak esas olarak Selçuklular döneminde vezirlik kurumu gücünün zirvesine ulaşmıştır. Nizamülmülk'ün selefi Kündürî'den itibaren vezirler, bir taraftan Abbasi halifesi ve Selçuklu sultanı arasında arabulucu olma rolü üstlenirken, diğer taraftan da entelektüel figürlerin (ulema sınıfı) siyasal iktidarla uyum içerisinde hareket etmelerini sağlamışlardır. Selçuklular döneminde vezirlik kurumunun gücünün zirvesine ulaşmasının temel nedeni savaş sanatı konusunda mahir olan hükümdarların, siyasal konular bakımından deneyimsiz

oldukları için devlet yönetiminde vezirlere geniş bir siyasal-idari faaliyet alanı açmalarındandır (Safi, 2006, s. 43).

Nizamülmülk, Tuğrul Bey'in 1063 tarihindeki ölümü üzerine Selçuklu hükümdarı olan Alparslan döneminde vezir olarak görev yapmaya başlar. O, Alparslan'ın vefatı üzerine 1072 tarihinde sultan olan Melikşah döneminde de, Bâtınîlerin suikastına kurban gitmesinden kısa bir süre öncesine kadar bu görevi sürdürür (Lambton, 1984, s. 55). Nizamülmülk'ün Selçuklulara 30 sene boyunca hizmet etmekle kalmayıp hem Alparslan hem de Melikşah dönemlerinde devletin dinsel, siyasal, idari ve bürokratik konular bakımından rehberi olduğu iddia edilmektedir (Hillenbrand, 1995, s. 282). Black'e göre Nizamülmülk, Gazâlî ile birlikte Selçukluların yükselişinin temel figürlerindedir (Black, 2010, s. 140). Bu bağlamda Yavari, Nizamülmülk'ün hayatını, taşrada görevli bir bürokrat olarak devlet mekanizması içerisinde yer almaya başlayan sıradan bir memurun, başarı basamaklarını hızla tırmanarak devletin fiili (*de facto*) yöneticisi haline gelişinin hikâyesi şeklinde değerlendirir (Yavari, 2008, s. 47). Yavari'nin Nizamülmülk'ü devletin fiili yöneticisi olarak takdim etmesi, Mâverdî'nin vezâret-i tefvîz (tam yetkili vezir) düşüncesine tekabül eder. Mâverdî, vezirlik kurumunu, vezâret-i tefvîz ve vezâret-i tenfiz (yürütme görevli vezirlik) olarak iki ayırmaktadır. Ona göre vezâret-i tefvîz, kamusal-siyasal işlerde kendi görüş, fikir ve içtihadına göre serbestçe hareket edebilen vezirdir (Mâverdî, 2018, s. 63). Bu bakımdan Nizamülmülk, İslam siyasal, idari ve bürokrasi tarihi açısından hem başarılı vezirin arketipi hem de vezâret-i tefvizin en erken örneklerinden birisidir. Bu yüzden Yavari, Nizamülmülk'ü hem yaşadığı devirde hem de sonraki devirlerde ilmi siyasetin ete kemiğe bürünmüş hali olarak kabul edilir (Yavari, 2008, s. 47). Safi ise Nizamülmülk'ün sahip olduğu siyasal gücün, çağdaşları olan Abbasi halifeleri ve Selçuklu sultanlarının çok üzerinde olduğunu ileri sürmektedir. Ortaçağ tarih ve biyografi yazarlarının bir kısmı tarafından "Nizamülmülk demek, Selçuklu idaresi demektir" (Black, 2010, s. 140; Safi, 2006, s. 43-44). Bu bakış açısına göre Nizamülmülk, bir devlet görevlisinden ziyade devletin bizzat kendisi olarak görülür. Devletin sürekliliği, istikrarı, yapısı ve nizamını simgeleyen onun varlığı ve karizmasıdır. Bu durum, bir bakıma Nizamülmülk efsanesinin doğuşuna da işaret eder. Safi'ye göre ikta sistemi, medrese kurumu ve pazar fiyatlarını düzenleyen ve kontrol eden teftiş kurulu, Nizamülmülk öncesi Selçuklu uygulamaları olmasına rağmen, tüm bu kurumların tarihsel başlangıcı olarak Nizamülmülk'ün vezirlik yılları gösterilir (Safi, 2006, s. 45).

Bu bağlamda Selçukluların, savaşçı bir topluluktan kendi çağına uygun bir imparatorluğa dönüşümünün mimarı olarak Nizamülmülk kabul edilir (Peacock, 2020, s. 36). Bu dönüşüm, Alparslan'ın öldürülmesi sonucunda Nizamülmülk'ün desteğiyle Selçuklu hükümdarı olan Melikşah döneminde gerçekleşmiştir. O halde Melikşah'ın hükümdar olmasında Nizamülmülk'ün doğrudan katkısı olduğunun altını çizmek gerekir. Ancak bu desteğe rağmen Nizamülmülk, 1092 tarihindeki ölümünden az evvel tamamladığı *Siyasetname*'sinde Melikşah'a bir taraftan devlet yönetimiyle ilgili öğütler verirken, diğer taraftan da Melikşah'ın kendisine belli konularda kulak asmadığını düşündüğünden ona kapsamı nasihat gibi görünmekle birlikte, içeriğini bir dizi eleştirinin oluşturduğu bir tür

nutuk takdim eder. Dahası bu bağlamda belirtmek gerekir ki, Nizamülmülk, Selçukluların erken tarihinden örnek olay ve hikâyelerin yer aldığı eseri boyunca yalnızca Melikşah yönetimini eleştirmekle kalmaz, bazı hususlarda sorunların Selçuklu siyasal aklından kaynaklanan yapısal karakterine dikkat çeker. Örneğin Alparslan döneminde haber alma teşkilatı kurulmamasından hayıflanarak söz ederken, Gazneli Mahmud'un bu teşkilatı kendi ülkesinin adaleti ve refahı için etkili bir şekilde kullanmasından övgüyle bahseder (Nizamülmülk, 2006, s. 86).

Siyasetname'nin Parrhesia ile Çerçvelendirilmesi

Siyasetname türünün ilk kayda değer eserleri, kamusal-siyasal konular, toplum ve devlet yönetimi ile ilgili Abbasi halifelerine fikir verme amacıyla Pehlevîce'den Arapça'ya tercüme edilen eserlerdir (Adalıoğlu, 2009, s. 304). Bu ilk eserler, Farsi devlet yöneticileri için yazılan eserlerin tercümesi olmanın yanı sıra İslam literatürü kapsamında yeni bir edebi-siyasal tür olarak siyasetnamenin doğuşunu müjdelemektedirler. 10-11. yüzyıllardan itibaren devlet memurları ve din âlimleri, hükümdarlar ve özellikle yeni yönetici sınıf olarak ortaya çıkan Türk hükümdarlar için iyi yönetimin kurallarını ortaya koyan özgün siyasetnameler kaleme almaya başlamışlardır.

Nizamülmülk'ün *Siyasetname'si*, tercümelemler sonrası kaleme alınan siyasetname türündeki özgün eserlerin ilk örneklerinden birisini teşkil eder. Lapidus, *Siyasetname'nin* pragmatik siyasal soru ve sorunlar üzerinde yoğunlaştığını ileri sürer. Ona göre, *Siyasetname'nin* söyleminin odak noktasını hükümdarın halkın refahını sağlaması gerektiği yönündeki vurgu oluşturur (Lapidus, 2013, s. 267). Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile ilgili kaleme aldığı kapsamlı eserinde, Nizamülmülk'ün *Siyasetname'sinin* siyasal gerçeklikten ziyade ideal siyasal düzeni tasvir etme amacında olduğunu iddia eder (Peacock, 2020, s. 32). Peacock tarafından ileri sürülen bu iddia doğru olmakla birlikte, eksiktir. Kuşkusuz Nizamülmülk, ideal siyasal düzen ve bu düzen içerisinde hükümdar ve devlet ileri gelenlerinin nasıl hareket etmesi, hükümdar ve halk, hükümdar ve yardımcıları arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili öğütlerde bulunur. O, Sasani hükümdarlarından, İslam tarihinden ve Gazneli Mahmud'dan verdiği örneklerle, bir tür idealize edilmiş hükümet teorisi ortaya koyar. Dahası, onun bu eserle Selçuklu hanedanlığının iktidarını meşrulaştırma amacında olduğu ileri sürülebilir. Ne var ki bu eser, sadece bir hükümet teorisi ortaya koyma veya devlete uzun yıllar hizmet eden bir vezirin müesses nizamı meşrulaştırma amacı olarak okunamaz (Lambton, 1984, s. 56). Nizamülmülk, hükümet teorisi ortaya koyma ve iktidarı meşrulaştırma amaçlarının yanında, Melikşah'ın uygulamasını arzuladığı bir reform politikası ortaya koyar. Bu bakımdan *Siyasetname* bir taraftan Fars nasihatname geleneğinin yakın bir takipçisi olarak ideal hükümet teorisi ortaya koyarken, diğer taraftan da özellikle Melikşah'ın yönetim tarzına karşı eleştirel bir perspektife yerleşir (Tabatabai, 2021, s. 99). *Siyasetname'nin* kendisini konumlandığı bu eleştirel perspektif, bu eserin monarşist *parrhesia* olarak değerlendirilmesi için nirengi noktasını oluşturmaktadır. Çünkü uzun yıllar boyunca sarayın içerisinde hükümdara en yakın devlet görevlisi olan Nizamülmülk'ün *Siyasetname* aracılığıyla özgür konuşma pratiği geliştirmesi, bu eserin *parrhesia*'ya ne denli yaklaştığını

ya da benzediğini ortaya koymaktadır.

Nizamülmülk'ün aktarımına göre, 1086 yılında Melikşah kendisinin de içerisinde yer aldığı üst düzey bürokratlardan iyi yönetimin el kitabı olacak tarzda bir eser kaleme almalarını emreder (Nizamülmülk, 2006, s. 23). *Siyasetname*'nin müsveddesini temize çeken saltanat özel kâtibi Muhammed Mağribi'nin aktarımına göre, bu eserin orijinali hali 39 fasıldan oluşmaktadır. Eserin ilk parçası olarak adlandırılan 39 fasılın 1086-1091 yılları arasında hazırlandığı bilinmektedir (Yavari, 2008, s. 48). Mağribi, Nizamülmülk'ün eserini anlaşılmasının güç olacağını düşündüğü için devletin muhalifleri hakkında 11 fasıl daha eklediğini not eder (Nizamülmülk, 2006, s. 21). Söz konusu 11 fasılın, Nizamülmülk'ün ölümünden bir sene önce tamamlandığı iddia edilmektedir (Yavari, 2008, s. 48). Nizamülmülk, *Siyasetname*'yi din ve devlet yönetimi hususunda “bildiği, gördüğü, zamanla edindiği tecrübeleri ve üstatlardan öğrendiklerini” hükümdara açıklamak için kaleme aldığını beyan eder. Ancak Nizamülmülk, *Siyasetname*'yi sadece Melikşah için kaleme almadığını, özellikle kendi yaşadığı dönemdeki emirler olmak üzere tüm hükümdar ve emirler için kaleme aldığını ifade eder. Ona göre, iyi yönetim için (devletin istikbali, halkın refahı ve din işlerinin düzenlenmesi başta olmak üzere) iktidar sahiplerinin bu kitaba sahip olma ve onun içindekileri bilmekten başka çareleri yoktur (Nizamülmülk, 2006, s. 24).

Siyasetname'nin *parrhesia* olarak değerlendirilmesini mümkün kılan dört konu başlığından söz edilebilir. İlk konu başlığını, Nizamülmülk'ün Sünni ekole bağlılıktan hareketle diğer dinsel ekollere yönelik ileri sürdüğü eleştirel görüşler oluşturur. Nizamülmülk, hükümdarın diğer dinsel ekoller karşısında yer yer zaaf içerisinde olduğunu iddia etmek suretiyle *Siyasetname*'nin *parrhesia*'liğini ortaya koyar. *Siyasetname*'yi *parrhesia* olarak değerlendirmeyi mümkün kılan ikinci konu başlığı unvanlar ve dereceleri konusudur. Nizamülmülk, unvan ve derecelerin gereğinden fazla bir yaygınlık içerisinde rast gele dağıtılmasından dolayı eleştirilerini dile getirir. Üçüncü konu başlığını liyakat ve adalet ilkelerinin göz ardı edilerek, kamusal-siyasal işlerin ehli olmayanlara verilmesi oluşturur. Sonuncu konu başlığı ise kadınların kamusal-siyasal meselelerde etkin rol oynamalarıyla ilgilidir. Bu konu başlıklarının her birinde Nizamülmülk, eleştirilerinin merkezine genel olarak hükümdarın yöntem ve uygulamalarını koymaktadır. Bu bakımdan *Siyasetname* hükümdar eleştirisini merkeze alan *parrhesia* olarak kabul edilebilir.

Sünni Ekolün Savunulması

Peacock, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* başlığıyla Türkçeye tercüme edilen eserinde Selçukluların Sünni İslam'a verdikleri destekle hem Sünni öğretinin yayılmasına hem de bu öğretinin kurumsal temsilcisi olan Abbasilerin sembolik gücünü tahkim etmesine vesile olduğunu iddia eder. Özellikle Selçukluların, Şii Büveyhi hanedanlığının başta Abbasi hilafetinin başkenti olan Bağdat olmak üzere kontrol ettiği toprakları elde ederek, bu hanedanlığın iktidarına son vermesi ve bu vesileyle de kendilerini Sünni İslam'ın en üstün dinsel temsilcisi ve otoritesi konumundaki Abbasi hilafetinin koruyucusu olarak tanıtmaları, kendi dinsel propagandalarının önemli bir parçasını oluşturur (Peacock, 2020, s. 258). Çünkü Selçuklular, askeri güçle elde ettikleri toprakları ve iktidarı, meşrulaştırma ihtiyacı hissetmektedirler. Mâverdi'nin ortaya koyduğu “istila emirliği” teorisinden

itibaren Ortaçağ İslam dünyasında askeri güçle elde edilen iktidarın meşrulaştırmasını sağlayan temel unsurların başında Sünni halifeye itaat etme düşüncesi yer alır (Mâverdi, 2018, s. 85). Şöyle ki, Sünni İslam dünyasında bir emirin (askeri lider) bir sultana dönüşmesinin, yani yerel yahut bölgesel bir hanedanlık sahibi olmasını meşru temelini halifeye biat oluşturur. Bu yüzden Selçuklular, Abbasi hilafetini muhalif ve düşmanlarına karşı koruma görevini üstlendikleri yönünde bir algı yaratmış olmalarına rağmen, Selçukluların temel amacı halifenin desteği, beratı ve hükümdara verdiği unvanlarla siyasal iktidara meşruiyet sağlamaktır (Peacock, 2020). Çünkü 10. yüzyıldan itibaren İslam dünyasında ortaya çıkan yerel hanedanlıklar askeri güçle elde ettikleri iktidarı dinsel-siyasal güçle meşru kılma arayışı içerisine girmişlerdir. Bu bakımdan Selçukluların da bir istisna teşkil ettiği söylenemez. Selçuklular, kendinden önceki ya da kendi dönemindeki yerel hanedanlıklar gibi askeri güçleri elde ettikleri iktidarı Abbasi halifesi ve Sünni İslam savunusu üzerinden meşrulaştırmaya özen göstermiş bir hanedanlıktır.

Abbasi hilafeti ve Selçuklu saltanatı arasındaki ilişki, iki farklı vezir döneminde iki farklı uygulama olarak karşımıza çıkar. Nizamülmülk'ün selefi Küdürî'nin Abbasi hilafetini, Selçuklu saltanatına tabi kılma amacıyla olduğu iddia edilirken, Nizamülmülk'ün Abbasi ve Selçuklu arasında işbirliğine dayanan bir politika oluşturma gayreti içerisinde olduğu ifade edilmektedir (Safi, 2006, s. 56). Nizamülmülk'ün Sünni dünyanın iki önemli gücü arasında işbirliğine dayanan bir ilişki tesis etme gayretinin arka planını, birbirine bağlı iki temel motivasyon oluşturmaktadır. İlki, Selçuklu iktidarını, Abbasi hilafetinin dinsel beratı aracılığıyla meşrulaştırmaktadır (Peacock, 2020, s. 153). Abbasi hilafetini siyasal bir güçten ziyade siyasal iktidarın gücüne meşruiyet sağlayan dinsel bir güç olarak kabul eden Nizamülmülk, Farsî siyasal gelenekten miras alınan “din ve devlet kardeşdir” mottosundan hareketle devletin sahibi olan sultanın “kardeşi”ne sahip çıkması gerektiğini öğütler (Nizamülmülk, 2006, s. 76). İkinci motivasyon ise Sünni dünyanın hakimiyeti altındaki topraklar üzerinde faaliyet alanını genişleten Bâtinilere karşı bir tür ittifak oluşturma arayışıdır. Nizamülmülk, Gazneli sultanlar Mahmud ve Mesut ile Selçuklu sultanları Tuğrul ve Alparslan dönemlerinde Zerdüş, Yahudi ve On İki İmam Şiileri olarak bilinen Rafizilerin kamusal alanda görünmeye cüret edemediklerinden söz eder. İki farklı hanedanlığın dört farklı sultan tarafından idare edildiği bu dönemlerde kamusal işleri yerine getirenler Hanefi ve Şafii mezheplerine mensup Horasanlı profesyonel memurlardı. Bu bağlamda Nizamülmülk'ün Sünniliğin diğer iki mezhebi olan Hanbeli ve Maliki mezheplerine mensup olanların kamusal işleri yerine getirip getirmemeleri bakımından suskun olduğunu belirtmek gerekir.

Nizamülmülk'ün kamusal işlerin ifa edilmesi bakımından Hanefi ve Şafii mezheplerine mensup olanlara yönelik yüceltici vurgusunun arka planını onun bu iki mezhep konusundaki olumlu bakış açısı oluşturur. Çünkü İslam literatürü kapsamında kaleme alınan her siyasetnamenin belirli bir mezhep tasavvuruna dayandığı ifade edilebilir. Siyasetname yazarları, dinin ya da hak mezhebin anlamına ilişkin tahayyül ve düşünceleri konusunda okurlarını bilgisiz bırakmazlar. Başka bir deyişle siyasetname yazarları, gerçek din ya da hak mezhep konusunu eserlerinin genel dokusu içerisine yerleştirmek yerine

doğrudan okurlarına takdim ederler. Bu bakımdan *Siyasetname* de siyasetname türünün genel yapısı içerisinde istisna oluşturmamaktadır. Çünkü Nizamülmülk, Hanefi ve Şafii mezheplerinin hak yolunu gösteren mezhepler olduğunu çok açık bir şekilde ifade eder (Nizamülmülk, 2006, s. 117). Bu iki mezhep dışında kalan mezhepler yenilik ve (yenilikle aynı anlama gelecek şekilde) sapkınlığa yol açtıkları için bid'at çıkarmaktadırlar. Nizamülmülk, Hanefi ve Şafii mezhepleri haricindeki mezhepleri hak yolunda olmayan, şüpheli mezhepler olarak isimlendirir (Nizamülmülk, 2006, s. 117). Bu yüzden Nizamülmülk, Yahudi ve Hıristiyan gibi gayri Müslimleri, Karmati ve Bâtıniye gibi sapkınları kamusal işlerde istihdam eden mevcut devlet geleneğini açıkça eleştirir. Nizamülmülk ne Gazne hükümdarları Mahmut ve Mesut dönemlerinde ne de Tuğrul ve Alparslan'ın hükümdar olduğu Selçuklu döneminde kamusal işlerin gayri Müslim ve sapkın mezheplere verilmediğini ifade eder. Çünkü adalet dairesi anlayışını takip eden Nizamülmülk'e göre, devletin nizamı için halktan alınan vergiler hayati önem taşımaktadır. Devletin nizamı için gerekli olan vergi ve gelirleri halktan toplarken adalet erdemine riayet edilmesi gerekir. Nizamülmülk, gayri Müslim ve sapkın mezheplere mensup olanların vergi ve gelirleri toplarken hem İslami duygulara hem de adalet erdemine riayete önem vermedikleri için halka zulmettiklerini ifade eder. Bu uygulamanın devletin yıkılmasına yol açacağını belirten Nizamülmülk, hükümdarın gayri Müslim ve sapkın mezhep mensuplarının vergi ve gelirleri toplama işi başta olmak üzere kamusal işlerde istihdam etme uygulamasından vazgeçmeye davet eder (Nizamülmülk, 2006, s. 184).

Nizamülmülk, Melikşah'ı özellikle Bâtıniye mezhebine karşı uyanık olmaya ve eyleme geçmeye çağırılmaktadır. Ona göre Bâtıniye mezhebi hem hak mezhep olan Sünni İslam'ın hem de devletin baş düşmanıdır. Nizamülmülk, Tuğrul ve Alparslan'ın hükümdarlıkları süresince Bâtıniye mezhebine mensup olanların kamusal işlerde görevlendirilmediğini; bu nedenle bu iki hükümdarın devleti yönettiği yıllar boyunca toplumsal huzur ve nizamın tesis edildiğini ifade eder (Nizamülmülk, 2006, s. 185). Bâtıniye özelinde dinin düşmanı ile devletin düşmanını özdeşleştiren Nizamülmülk, bu bağlamda bir *parrhesiastes*'e dönüşerek Melikşah döneminde toplumsal kaosu mevcut olduğunu ima eder.

Unvanlar ve dereceleri

Unvanlar, hiyerarşik olarak üstünlüğü kabul edilen bir otorite (halifenin veya sultanın otoritesi gibi) için yerine getirilen hizmetlerin ödüllendirilme yollarından birisidir. Hem halife tarafından kendi divan üyelerine ve sultanlara hem de sultan tarafından kendi maiyetindeki görevlilere, yerine getirdikleri hizmetlerin ödülü olarak unvanlar verilmiştir. Teorik açıdan sivil ve askeri unvanlar arasında bir tür ayırmadan söz edilebilir. Selçuklular döneminde, siviller (devlet görevlileri ve ulema) için “el-Mülk” veya “ed-din” ekleriyle tamamlanan unvanlar kullanılırken, sultanlar (ordu komutanları) için “ed-devle” ekiyle biten unvanlar kullanılmaktadır (Peacock, 2020, s. 174). Örneğin siviller için Tacülmülk, Nizamülmülk, Fahreddin ve Rükneddin gibi unvanlar kullanılırken, sultanlar için Nâsiruddevle, İmâduddevle, Muîzzuddevle, Adududdevle, İzzuddevle, Sultânuddevle, Celâlüddevle gibi unvanlar kullanılmaktadır (Birsin, 2004: 11). Sivil ve askeri olmasına bakılmaksızın, bu unvanlar, Abbasi hilafetinin siyasal gücünün iyiden iyiye zayıfladığı ve

siyasal iktidarı Gazneli, Büveyhi ve Selçuklu hanedanlıklarıyla paylaşma zorunda kaldığı dönemlerde, halife tarafından hükümdara verilen bir tür “meşrulaştırıcı” ve “tabi kılıcı” başış olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan Goldziher, Abbasi halifelerinin siyasal nüfuzları ve icraat yönünden hükümdarlıkları zayıfladıkça hem kendileri hem de iktidarlarına bağlı kılmak istedikleri hanedanlıklar için daha fazla unvan dağıtmaya başladıklarını ifade eder. Ona göre, halifeler hanedanlıklar lehine dünyevi iktidarı terk etmek zorunda kaldıkça, en azından dinsel iktidarı muhafaza etme amacıyla unvanları araç olarak kullanmışlardır (Goldziher, 2019, s. 90). Bu unvanlar, bir taraftan askeri güç sayesinde iktidarını kuran hanedanın İslam dünyası nezdinde meşruiyetini güçlendirirken, diğer taraftan da sultanı halifeye tabi kılma projesinin işareti olarak yorumlanabilir.

Ne var ki Nizamülmülk, hem bu unvanların yaygın bir şekilde kullanılmasına hem de sivil-askeri ayrımı gözetmeksizin gelişi güzel dağıtılmasına karşı çıkar. Ona göre, kişinin lakap ve unvanı onun değerini ve makamını ortaya koyar. Halife ve sultanlar, memleketin en önemli konularıyla meşgul oldukları için onlara en güzel lakap ve unvanlar verilir. Ancak, bir şeyin sayısı artınca, nasıl değeri azalıyor, unvanların sayısı arttıkça da bir tür değersizleşme ortaya çıkar. Âlim ve cahili birbirinden ayırt etmek imkânsız hale gelir. Bu bağlamda Nizamülmülk, “muinü'd-din” unvanını örnek olarak verir. Ona göre, imam ve kadı için kullanılan bu unvan, zamanla Şeriat ilmi ve okuma-yazma hakkında hiçbir bilgisi olmayanlar tarafından kullanılır hale gelmiştir (Nizamülmülk, 2006, s. 174). Nizamülmülk, unvanların, gelişi güzel bir şekilde kullanılmasına ilişkin karşı çıkışını tarihsel bir örnekle temellendirir. Bu olay, Gazneli Mahmud ve Abbasi halifesi Kadir Billah arasında cereyan eder. Nizamülmülk'ün İslam dünyasında ilk defa sultan unvanı ile anılan hükümdar olduğunu belirttiği Gazneli Mahmud, pek çok memleketi fethedip, halifeye saygı ve bağlılığını bildirdikten sonra, halifeden kendisine yeni unvanlar vermesi talebinde bulunur. Ne var ki, onun bu talebi, halife tarafından uygun karşılanmaz. Bunun üzerine Sultan Mahmud, bir oyun tezgâhlayıp, nice zahmete katlandıktan sonra ancak yeni bir unvan olarak “Eminü'l-Mille” unvanını elde eder (Nizamülmülk, 2006, s. 175-181). Nizamülmülk, Sultan Mahmud gibi halifeye bağlı kalarak pek çok memleketi fetheden bir sultanın, bir tek unvan için ne tür uğraşlar verdiğini aktarmak suretiyle unvanların ne denli önemli olduğunu ortaya koymaya çalışır. Çünkü kişinin makam ve rütbesinin sembolü olan unvanların dağıtımı ile devletin istikrar ve düzenin garantörü olan adalet arasında ontolojik bir ilişki bulunur. Bu bakımdan Nizamülmülk, unvanların verilmesi konusunda hükümdarın geçmiş dönemlerdeki uygulamaları araştırması gerektiğini ifade eder.

Liyakat, Ehliyet ve Adalet

İşin ehline verilmesi, yani liyakat ilkesinin uygulanması gerekliliği sadece devlet yönetimini sağlam bir şekilde tesis etme amacıyla ilgili değil, aynı zamanda devletin varlık nedeni olan adalet ilkesiyle de ilgilidir. Nizamülmülk, bazı kaynaklar tarafından hadis olarak rivayet edilen, ancak Arapça bir atasözü olan “devlet din olmadan devam edebilir, ancak zulümle ayakta kalamaz” ifadesini hükümdarın adaletli olması, adaleti tesis ve temin etmesi bağlamında değerlendirir (Nizamülmülk, 2006, s. 28). Çünkü “herkese hak ettiği gibi muamele etme” ya da “bir şeyi yerli yerine koyma” anlamlarını içeren adalet erdeminin

siyasal bağlamıyla işin ehline verilmesi arasında bir koşutluk bulunur. Hükümdar, emri altında bulunanların yani tebaasının selametini düşünmek, onların işlerini düzenlemek zorundadır. Hükümdarın kamusal işlerin tamamını kendisinin gerçekleştirmesi mümkün olmamasına rağmen, onun tebaanın işleriyle ilgili ehil kişileri tayin etmesi gerekir.

Nizamülmülk'ün hükümdara adil olması gerektiği yönündeki uyarıları sadece devletin varlık nedeni ve istikbali için gerekli kabul edilen bir nasihat olarak değil ama aynı zamanda *parrhesia* kelimesinin içeriğine uygun bir şekilde risk ya da tehlikeyi göze alma anlamına gelir. Çünkü Nizamülmülk, Doğu siyasal terminolojisinin kavram setlerinden birisi olan “çoban-sürü” metaforu aracılığıyla hükümdarın çobanlığını açık sözlülükle ortaya koyarken bir risk almaktadır (Nizamülmülk, 2006, s. 29). Foucault'nun ifade ettiği üzere bu riskin her daim ölüm riski olması zorunlu değildir. Monarşist *parrhesia*'da pratik edildiği biçimiyle *parrhesiastes*, hakikati açık sözlülükle dile getirdiğinde, yani yukarıdaki bağlam dikkate alınarak ifade etmek gerekirse, hükümdarın çoban olarak sürüsünden sorumlu olduğu, bu yüzden sürünün başına tayin ettiği kişilerin layık ve adil olması gerektiğini belirttiğinde, hükümdarın öfkesini uyandırabilir. Zira kendisini adil kabul eden ve kamusal işler için liyakatli memurlar tayin ettiğini düşünen bir hükümdara yönelik ısrarlı bir şekilde “adil davran ve liyakatli atamalarda” bulun uyarısını takiben ahiret günü vurgusu *parrhesiastes*'e karşı hükümdarın öfkesini ortaya çıkarabilir.

Bu bağlamda *Siyasetname*'nin “Padişahın Allah'ın Kullarına İşlerinde Bağışta Bulunması” başlığı taşıyan 41. Fasal *parrhesia* kelimesinin kılavuzluğunda değerlendirilebilir. Nizamülmülk, bu fasıla olağanüstü durumlarda, yani nizamın tesis edilmediği dönemlerde devletin iki sonuca mahkûm olduğunu ifade ederek giriş yapar. Bu tür dönemlerde ortaya çıkan ilk sonuç, bir hanedandan diğer bir hanedana geçecek şekilde iktidar değişikliğidir. İkinci sonuç, iktidar değişikliğini öngörmemesine rağmen fitne, karışıklık ve zulmün yaygınlaştığı ve sıradanlaştığı bir toplumsal-siyasal manzarayı tasvir eder. Devlet ve toplum yönetiminde liyakat, ehliyet ve adalet ilkelerinin ortadan kaybolduğu nizamsız dönemlerde en değersiz kişi ve toplumsal sınıflar emirlik ve amirlik elde ederlerken, asil ve faziletli olan kişi ve toplumsal sınıflar her şeyden mahrum kalırlar. Nizamülmülk, *Siyasetname*'nin en uzun fasıllarından birisi olan bu faslın hikâye kısmına geçmeden hemen önce *parrhesiastes* rolünü oynayama başlar. Nizamülmülk der ki: “Mevcut delillere göre, sıradan çıkmış bazı şeylerin âlemin padişahı (Allah mülkünü ebedi kılın) tarafından düşünülmesi ve her biri hakkında bir misal, bir ferman vermesi gerekir” (Nizamülmülk, 2006, s. 166). Nizamülmülk, bir nasihatten öte bir tür uyarı ihtiva eden bu pasaj aracılığıyla Melikşah dönemindeki olağanüstülüğe, yani nizamsızlığa dikkat çekmektedir. Nizamülmülk'ün bu faslın girişinde yer alan çıkarımları düşünüldüğünde, Melikşah dönemi için ya iktidar değişikliğini ya da toplumsal-siyasal kaosu öngördüğü savlanabilir.

Siyasetname türünün karakteristik özelliği dikkate alındığında hükümdarın, veziri tarafından uyarılması yaygın bir uygulama olarak kabul edilmesine rağmen, doğrudan hükümdara sunulan bir metnin yazarı olan vezirin muhatabı olan hükümdarı uarması nadirdir. Nizamülmülk, tarihsel örnek ve uygulamalara sıklıkla başvurmasına rağmen

liyakat, ehliyet ve adalet ilkelerine riayet edilmeyen nizamsız bir dönem olarak Melikşah dönemine dikkat çekmektedir. Bu uyarı, Foucault'nun *parrhesia* kelimesini tanımlarken başvurduğu açık sözlülük, hakikati dile getirmeyi ödev olarak kabul etme ve ölüm tehlikesi de dâhil olmak üzere her türlü tehlikeyi göze alma anlamlarını içeren bir uyarıdır.

Kadının Kamusal-Siyasal Rolü

“İşlerinizde kadınlarla meşveret ediniz. Onlar bir iş hakkında “böyle olmalı” dedikleri zaman doğru olması için tersini yapınız” (Nizamülmülk, 2006, s. 207). Bir hadis olarak yukarıdaki ifadeyi aktaran Nizamülmülk'e göre kadının aklı tam değildir. Onun bu tür bir yargıya varmasının nedeni ise Hz. Peygamber'e atfedilen hadisin şahitliğidir. Nizamülmülk'ün kadın hakkında (Antik ve Ortaçağ'a özgü düşünce kalıpları içerisinde) hâkim kanaati aktardığı ifade edilmelidir. Çünkü Aristoteles'ten 20. yüzyıla kadar, devlet yönetimi ve siyasal konularda erkeğin kadın karşısında mutlak bir üstünlüğe sahip olduğu yönünde, doğal ve “bilimsel” olarak kabul edilen bir görüş hâkimdir (Türk, 2012, s. 61). Aristoteles'in, “erkek, yönetmeye kadından daha çok uygundur” (Aristoteles, 2015, s. 44) yönündeki görüşü, siyasetname türündeki eserler tarafından da benimsenen bir görüştür. Kuşkusuz, Ortaçağ İslam siyasal düşüncesini içeren siyasetname türündeki eserlerde, bu tür bir eril siyasal dil kullanmasının tek gerekçesi Aristoteles değildir. Dinsel, kültürel ve toplumsal-siyasal şartlar ve siyasetname yazarının kişisel konumu da eril siyasal dilin oluşumunda etkilidir. Bu bağlamda Nizamülmülk'ün kadınların siyasal rolü konusundaki eleştirilerini iki farklı bakış açısının kılavuzluğunda değerlendirmek gerekir. İlki, Nizamülmülk, Melikşah'ın eşi Terken Hatun üzerinden kadınların siyasal olaylara dâhil olmasından yakınıdır. Buna göre, Nizamülmülk'ün kadınların siyasal rolü hakkındaki olumsuz bakış açısının arka planını, Terken Hatun'la arasındaki husumetin oluşturduğunu ifade etmek gerekir. Çünkü Nizamülmülk'ün Terken Hatun ile arasında Melikşah sonrası dönemde hangi melikin sultan olması gerektiğiyle ilgili anlaşmazlık olduğu bilinmektedir. Terken Hatun, oğlu Mahmud'un Melikşah'tan sonra sultan olması için uğraş vermekte iken, Nizamülmülk, Melikşah'ın Zübeyde Hatun'dan olan oğlu Berkyaruk'u desteklemektedir (Hillenbrand, 1995, s. 288).

Diğer taraftan, Nizamülmülk ve Terken Hatun arasındaki kişisel anlaşmazlık, *Siyasetname* yazarının, kadınların siyasal olaylara dâhil olması bakımından eleştirel bir tavır takınmasına yol açmış olmasına rağmen, siyasetname türündeki eserlerin geneli dikkate alındığında, kadınların kamusal-siyasal hayatta rol oynamaları kuşkuyla karşılanır. *Siyasetname* türünün klasik kaynaklarından birisi olan fabl türündeki eserinde Sehl b. Hârûn, bilge tilki Merzuk'un bir an için eşine kulak vererek, başına ne tür musibetler geldiğini aktarır. Hikâyeye göre, sel kalıntıları olan büyük bir vadiye yuvasını kurmuş olan Merzuk, bir tilki arkadaşının, “sele karşı savunmasız olan yuvanı buradan taşı” öğüdünü eşine bildirdiğinde, eşi buna karşı çıkar. Çünkü kadın tilki, arkadaşının, Merzuk'a öğüt verme niyetinde olmadığını, zira kendileri vadide avlarına yakın ve düşmandan uzak bir şekilde güven içinde yaşadıkları için onun tarafından kıskanıldıklarını ileri sürer. Nitekim Merzuk, dostu yerine eşini dinler, yuvasını vadi içinde konumlandırmaya devam eder. Bir gün aniden gelen bir sel sonucunda yuvaları sular altında kalır; tilki kadın hayatını

kaybederken, Mezruk canını zor kurtarır (Sehl b. Hârûn, 2019, s. 27-31). Sehl b. Hârûn'un vermek istediği mesaj gayet açıktır: Dostunun nasihati yerine kadınına kulak veren erkek yuvasından olur. Nizamülmülk, Sehl b. Hârûn'un bu hikâyesine herhangi bir gönderme yapmamakla birlikte, Ortaçağ İslam siyasal düşüncesi açısından eril siyasal zihniyetin dışavurumu olan, "kadının kamusal-siyasal hayattan" uzak tutulması gerektiği yönündeki nakaratı tekrarlar.

Nizamülmülk'e göre, Hz. Adem sadece ilk insan değil ama aynı zamanda eşinin emrine itaat ederek, zarar gören ve sıkıntı çeken ilk insandır. Nizamülmülk'ün, ilk insandan itibaren kadının sözünü dikkate alan erkeğin hem dünya hem de ahiret saadetini kaybettiğini temellendirme gayreti hâkim görüşün ifadesidir. Çünkü Aristoteles mührü taşıyan Ortaçağ siyasal düşüncesi bağlamını takip eden Nizamülmülk kadının tesettür ehli olup, aklının kâmil olmadığını beyan eder. Kadının yegâne toplumsal rolünün neslin devamı ve güzel bir şekilde yetiştirilmesi olduğunu ifade eden Nizamülmülk, özellikle hükümdar kadınlarının fesat çıkarmaya diğer kadınlara nazaran daha yatkın olduklarını iddia eder. Nizamülmülk bu iddiasını, bir tür özel alan ve kamusal alan ayrımı üzerinden temellendirmeye çalışır. Hükümdar kadınları diğer tüm kadınlar gibi özel alanın doğal mensubu olmalarına ve bu nedenle kamusal-siyasal konular hakkında bilgisiz olmalarına rağmen, hizmetkârları aracılığıyla kamusal-siyasal işlere dâhil olmaya çalışırlar. Kamusal-siyasal konularda eylemin deneyim ve bilgiyle temellendirilmesi gerektiğini düşünen Nizamülmülk, bu konular hakkında hükümdar kadınlarının emrettiği kararların hatalı olduğunu ifade eder. Bu hatalı kararlar, toplumun bütününe ilgilendiren kamusal kararlar oldukları için toplumu büyük bir sıkıntıya sokmaktadırlar. Ona göre, hükümdar kadının emrettiği kararlar hatalı oldukları için hem fitneye sebep olmakta hem de hükümdarın ihtişamına gölge düşürmektedirler (Nizamülmülk, 2006, s. 204).

Nizamülmülk'ün hükümdar kadının kamusal-siyasal konulara dâhil olmasıyla ilgili görüşlerini değerlendiren Safi'ye göre, *Siyasetname* yazarı Melikşah'a kamusal-siyasal konularda Terken Hatun yerine deneyimli ve bilgili vezirini dinlemesini öğütlemektedir. Nizamülmülk, hükümdarın kadınının kamusal-siyasal rolünü kritik ettiği fasıl boyunca verdiği Farisi hükümdarlar, Büyük İskender, Sasani dönemindeki vezir, Abbasi halife örnekleri ve hadisler aracılığıyla Melikşah'a kamusal-siyasal konularda kadını dinlemenin ne tür kötü sonuçlar doğurduğunu kanıtlamaya çalışır. Nizamülmülk, bu örnekler ve hadisler aracılığıyla Melikşah'a sadece nesnel bir ders verme amacında değil ama aynı zamanda kadının sözünü dikkate alan her hükümdarın devleti yıkıma götürdüğünü ortaya koyma amacındadır (Nizamülmülk, 2006, s. 72). Bu bakımdan tüm bu örnekler içerisinde özellikle Sasani vezir Buzurcmihr örneği iki bakımdan en dikkat çekici örneği oluşturur. İlki, bir vezir olarak Nizamülmülk'ün Buzurcmihr ile kendisini mukayese etmesidir. Ona göre Buzurcmihr, tedbir ve bilgi bakımından vezirlerin en iyisidir. İkincisi, Buzurcmihr tedbir ve deneyim bakımından vezirlerin en iyisi olmasına ve Sasani devletinin idarecilerinden birisi olmasına rağmen devletin yıkılmasını önleyememiştir. Nizamülmülk, Buzurcmihr'e Sasani devletinin neden yıkıldığı sorusu sorulduğundan iki neden sıraladığını ifade eder. Devletin yıkılmasının ilk nedeni, önemli işlere ehil ve layık olmayanların tayin

edilmesidir. İkinci neden ise kadın ve çocukların kamusal-siyasal işlere dâhil olmasındandır (Nizamülmülk, 2006, s. 207).

Nizamülmülk için Buzurcmihr örneği, deneyim ve bilgi sahibi bir vezir devletin idarecilerinden birisi olmasına rağmen devletin baş idarecisi konumundaki hükümdar kadınları dinlediği sürece vezirin devletin yıkılmasına engel olmamasına dair ilgi çekici bir kayıttır. Bu örnek, cehalet ve gafleti temsil eden kadının akli temsil eden vezire tercih edilmesi suretiyle devletin yıkılmasına zemin hazırlayan bir örnek olarak sunulur. Kuşkusuz Nizamülmülk için devletin yıkılmasının yegâne gerekçesi kadınların kamusal-siyasal rol alması ya da hükümdar kadının vezire tercih edilmesi değildir. Ancak Nizamülmülk, Terken Hatun'un devlet yönetimi ve Melikşah'ın saltanat varisinin kim olacağı türünden konulardaki etkinlik ve girişimleri nedeniyle Terken Hatun'un adını hiç anmaksızın kadınları ama özellikle de hükümdar kadınlarını kamusal-siyasal hayattan uzaklaştırması için hükümdara uyarılarda bulunma gerekliliği hisseder. Bu yüzden Nizamülmülk, Buzurcmihr örneğinde olduğu gibi kadının kamusal-siyasal rol almasıyla devletin yıkılması arasında koşutluk olduğunu iddia eder. Nizamülmülk'ün Selçuklu Devleti'nin en güçlü kadın siyasal aktörlerinden birisi olan Terken Hatun'u ima ederek, hükümdar kadınları siyasal sahnenin dışına konumlandırma gayreti onun bir *parrhesiastes* olarak adlandırılmasına yol açmaktadır. Çünkü *Siyasetname*'nin, diğer siyasetnameler gibi ihtiva ettiği eril dile rağmen, bu eril dili hükümdar kadına yönelik inşa etmesi ölüm tehlikesi de dâhil olmak üzere her türlü tehlikeyi göze alma anlamına gelir.

Sonuç

Antik Yunan edebi-siyasal literatürünün kadim bir kelimesi olan *parrhesia*'nın yalnızca içerisinde doğduğu geleneği beslemediği, bu çalışma bağlamında bir yöntem olarak Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'sini yeniden okuma ve değerlendirme etkinliğine kılavuzluk ettiği iddia edilmektedir. Siyasal deneyim ve bilgisini *Siyasetname* aracılığıyla Melikşah'a sunan Nizamülmülk'ün kendi çağına olan tanıklığı ile *parrhesia*'nın hem siyasal söylem hem de bu söylemin içerisinde inşa edilen siyasal eleştiri olarak aynı noktayı hedeflemesi (var olanı müşahade etme ve eleştirme) ilgi çekicidir. Zaten *Siyasetname*'yi türün diğer örneklerinden ayırt eden başlıca nokta da bu müşahade ve eleştirel söylemdir. Zira alandaki çalışmalar tarafından hükümdar ve devlet görevlilerine öğüt verme amacıyla kaleme alındığı tekraren ifade edilen siyasetname türünün “olması gereken” ve “olan” arasında bir yerde durduğu vurgulanmaktadır. Nizamülmülk ise *Siyasetname* aracılığıyla “olması gereken” ve olan arasında bir yerde durmak yerine “olan”ı müşahade etmekte ve eleştirmektedir. O, bu eleştirisini yer yer tarihsel anekdot örnek, hikâye ve semboller aracılığıyla gerçekleştirmiş olmasına rağmen onun eleştirisinin özünü kendi çağına olan tanıklığı oluşturur. Bu bağlamda *Siyasetname*'nin temel amacı “olan”dan “olması gereken”e bir yolculuktan ziyade “olan”ı tüm açıklığıyla ortaya koymaktır. Nizamülmülk, mevcut tarihsel-siyasal ve saray ilişkilerinin ışığında *Siyasetname*'yi bir reform programı olarak takdim eder. Bu reform programının odak noktasını “olan”ın eleştirisi oluşturmaktadır. Nizamülmülk'ün “olan”a karşı kendisini yerleştiği eleştirel perspektif ile metnin söylemini hakiki kılma çabası arasında açık bir koşutluk bulunmaktadır. Başka bir deyişle

Nizamülmülk'ün eleştirel yaklaşımı ve bu eleştiriyi hakiki kılma çabası *Siyasetname*'nin söyleminde kesişim noktasını oluşturmaktadır. “Olan”ın eleştirisi ve bu eleştiriyi devletin yıkımına bağlamak suretiyle hakiki kılma ya da hakikati dile getirme uğraşı arasındaki bağ, *Siyasetname*'nin *parrhesia* kelimesiyle okunmasına, hatta yeniden okunup değerlendirilmesine neden olan nirengi noktasıdır.

Parrhesia, Antik Yunan edebiyatında ortaya çıkan bir kelimedir. Kelimenin çözümlenmesini borçlu olduğumuz Foucault, *parrhesia*'yı “sözel ilişki etiği” olarak tanımlar. Kelime anlamı “her şeyi söyleme” anlamına gelen *parrhesia*'nın içerisinde barındırdığı bir dizi kavram seti bulunmaktadır. Foucault, *parrhesia*'nın yalınkat bir biçimde “her şeyi söyleme” anlamına gelmediğini, ancak bu kelimenin açık sözlülük, tehlike, ödev ve eleştiri kavramlarının alışımından oluşan bir kelime olduğunu ifade eder. Bu alışımdan elde edilen kelime olarak *parrhesia* aslında hakikati dile getirmektir. Bu bakımdan *parrhesia*, ölüm tehlikesine rağmen, ödev ahlakıyla hareket etme suretiyle açık sözlülükle ve eleştirel bir şekilde aklında ve kalbinde olanı söyleme sanatıdır. Bu bakımdan Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'sinde “olan”a yönelik eleştirileri, *parrhesia*'nın içerisinde barındırdığı kavram setlerini çağrıştırmaktadır.

Siyasetname'nin muhatabının doğrudan hükümdar olmasına rağmen metin boyunca eleştirel söylemin benimsenmesi hem Nizamülmülk'ü bir *parrhesiastes*'e hem de *Siyasetname*'yi bir *parrhesia* metnine dönüştürmektedir. Çünkü Nizamülmülk acil çözüm gerektiren meseleler olarak sunduğu konu başlıklarından hareketle devletin kaderini tayin etmektedir. Dahası bu meselelerin tespit edilmesi ve çözülmesi hakkında Nizamülmülk'ü görevlendiren Melikşah'tır. Çünkü Nizamülmülk'ün bu eserin mukaddime bölümündeki aktarımına göre, Melikşah Nizamülmülk'ten devlet yönetimindeki aksaklıkların tespit edilmesi hususunda bir eser kaleme almasını teklif eder. Bu aksaklıkları bir eser aracılığıyla kaleme almak bir tespittir ki; bu bakımdan *Siyasetname*'nin ‘olan’ı ifade etme girişimi olduğu ortaya çıkar. Nizamülmülk bu aksaklıkları giderecek teklifleri yaparken, doğrul pratikleri birer alternatif olarak sunma suretiyle eleştirisinin omurgasını oluşturur. Bu yüzden Nizamülmülk'ün bir *parrhesiastes* gibi davranmak suretiyle “olan” üzerinden gerçekleştirdiği eleştiriyle devletin yıkılması arasında kurduğu ilişkiyi yeniden değerlendirmek gerekir. Çünkü Büyük Selçuklu Devleti, Nizamülmülk'ün ölümünün üzerinden bir asır geçtikten hemen sonra tamamen yıkılmıştır. O halde Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'yi devlet yönetimine ilişkin bir reform programı olarak sunduğu düşünülebilir. Her reform programının “olması gereken”e ulaşma amacıyla “olan”ı müşahede etmesi gerekmektedir. Nizamülmülk, “olan”ı tüm açıklığıyla ortaya koyup nelerin yapılması ve nelerden kaçınılması gerektiğini ortaya koyar. Bu nedenle, bu eser yazılış gayesi açısından bir *parrhesia* örneği olarak değerlendirilmelidir.

Extended Summary

Siyāsat-nāma of Nizam al-Mulk, who is accepted as the archetype of the successful vizier in the Islamic world, is one of the first original examples of the mirrors for princes genre. The genre, which aims to give advice to the ruler about state administration, first appeared in the Islamic political-literary literature through translations. The Indian and Persian basins constitute the intellectual-cultural source of the first examples of mirrors for princes translated as part of the large-scale translation movement that started during the Abbasid period. Following the translation movement, the first original works of the mirrors for princes genre were written in the Islamic political-literary literature from the 10th and 11th centuries. *Siyāsat-nāma*, written in the late 11th century, is among the first original works of the mirrors for princes genre.

Due to the claim that the mirrors for princes genre presents the issue of moral advice to the ruler regarding state administration as the main subject, it is emphasized that this genre either focuses on "what should be" or stands somewhere between "what should be" and "what is". However, Nizam al-Mulk focuses on the criticism of "what is" rather than providing a balance between "what should be" and "what is" through *Siyāsat-nāma*. Undoubtedly, Nizam al-Mulk also points out what "should be" through historical anecdotes, examples and stories. But the main purpose of *Siyāsat-nāma* is to clearly reveal "what is" rather than a journey from "what is" to "what should be". In this context, Nizam al-Mulk presents *Siyāsat-nāma* as a reform program in the light of existing historical-political data and palace relations. The focus of this reform program is based on the criticism of "what is". There is a clear parallelism between the critical perspective that Nizam al-Mulk placed himself against "what is" and his effort to make the discourse of the text genuine. In other words, Nizam al-Mulk's critical approach and his effort to make this criticism genuine constitute the intersection point in *Siyāsat-nāma*'s discourse. The connection between the criticism of "what is" and the effort to make this criticism real or express the truth by connecting it to the destruction of the state is the reference point that causes the *Siyāsat-nāma* to be read with the word parrhesia, and even to be re-read and evaluated.

Parrhesia is a Word that appears in Ancient Greek literature. Foucault, to whom we owe the analysis of the word, defines parrhesia as "the ethics of verbal relations". Parrhesia, which literally means "tell everything", actually includes a set of concepts. Foucault states that parrhesia does not simply mean "telling everything", but that this word is a combination of the concepts of candor, danger, duty and criticism. Parrhesia, the word derived from this combination, actually means expressing the truth. In this respect, parrhesia is the art of speaking frankly and critically what is in one's mind and heart, despite the danger of death by acting with the morality of duty.

This study aims to evaluate Nizam al-Mulk's *Siyāsat-nāma* by following Foucault's method of analyzing and defining the word parrhesia. Because Nizam al-Mulk's criticisms of "what is" in *his* *Siyāsat-nāma* evoke the concept sets contained in

parrhesia. Nizam al-Mulk builds a critical discourse by centering on issues such as the defense of the Sunni school, titles and degrees, merit, competence, justice and the public-political role of women. Although the interlocutor of *Siyāsat-nāma* is directly the ruler, the adoption of critical discourse turns both Nizam al-Mulk into a parrhesiastes and *Siyāsat-nāma* into an attempt at parrhesia. Because Nizam al-Mulk determines the fate of the state based on these topics that he presents as issues requiring urgent solution.

Kaynakça | References

- Adalıoğlu, H. H. (2009). Siyâsetnâme. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 37, s. 304-306). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aristoteles, (2015). *Politika*. (Akderin, F. Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Bağdatlı, Ö. (2018). *İslâm Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bilkan, A. F. (2023). *Kültürün İktidarı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Birsin, M. (2004). *Mâverdi'nin Devlet Anlayışı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Black, A. (2010). *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi*. (Çalışkan, S. ve Çalışkan, H. Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Carole, H. (1995). 1092: A Murderous Year. *Arabist: Budapest Studies in Arabic*. 15-16, 281-296.
- Foucault, M. (2015). *Öznenin Yorumbilgisi*. (Keskin, F. Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2019). *Doğruyu Söylemek*. (Eksen, K. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goldzihir, I. (2019). *İslam Kültürü Araştırmaları 2*. (Hatiboğlu, M. S. ve Tunç, C. Çev.). Ankara: Otto.
- Köse, E. (2013). Giriş. Ensar Köse (Ed.) *Nechü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk* (s. 17-65). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Lambton, A. K. S. (1984). The Dilemma of Government in Islamic Persia: The "Siyâsat-nâma" of Nizam al-Mulk. *Iran*. 22, 55-66.
- Lapidus, I. M. (2013). *İslam Toplumları Tarihi Cilt 1*. (Aktay, Y. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mâverdi, (2018). *El-Ahkâmü's Sultaniye*. (Şafak, A. Çev.). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Nizamülmülk, (2006). *Siyasetname*. (Bayburtlugil, N. Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Peacock, A. C. S. (2020). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. (Akpınar, Ö. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Platon, (2019). *Devlet*. (Eyüboğlu, S. ve Cimcoz, M. A. Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Safi, O. (2006). *The Politics of Knowledge in Premodern Islam*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Sehl b. Hârûn, (2019). *Kaplan ve Tilki*. (Benli, A. Çev.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Tabatabai, J. (2021). Fars Siyaset Düşüncesi Tarihinde Bir Anomali. Mehrzad Boroujerdi (Ed.), *Siyasetname: İslami Bir Devlet İdaresi Teorisi* (s. 95-105). İstanbul: alBaraka Yayınları.
- Türk, B. H. (2012). *Çoban ve Kral*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavari, N. (2008). Mirrors for Princes or a Hall of Mirrors? Nizam al-Mulk's Siyar al-muluk Reconsidered. *Al-Masâq*. 20 (1), 47-69.